

NÉPRAJZI TÁJAK „VÁNDORLÁSA” A MAGYARORSZÁGI TÉRKÉPEKEN – HETÉS, GÖCSEJ,
ŐRSÉG HATÁRAINAK VIZSGÁLATA GEOMORFOLÓGIAI ÉS NYELVFÖLDRAJZI
VONATKOZÁSOKKAL

BAZSIKA ENIKŐ¹ – GYURICZA LÁSZLÓ²

THE „MIGRATION” OF ETHNOGRAPHIC REGIONS ON THE HUNGARIAN MAPS – THE STUDY OF THE
BORDERS OF HETÉS, GÖCSEJ, ŐRSÉG REGARDING ASPECTS OF GEOMORPHOLOGICAL AND
LINGUISTIC GEOGRAPHY

Abstract

Some ethnical regions (Sárköz, Zselic, Őrség) frequently occur within the system of the Hungarian natural regions as well.

At the Slovenian – Hungarian borderline, three Hungarian ethnical regions (Őrség, Hetés, Göcsej) meet together, which had been cut in two by the Treaty of Trianon. Nevertheless, with the extension of the borderlines of Schengen, these historical regions are able to create a living community again. Their borderlines and exact extension are still disputed, which is due to the fact that after 1945, the Hungarian cartography narrowed them down to fit into the newly created national borders. As a consequence, for instance the ethnical region Hetés is incorrectly represented in most of the Hungarian maps (e.g. National Atlas of Hungary).

This study highlights these impoundment problems, and also tries to clarify the relationship and borderlines of the ethnical and natural regions of the discussed areas – based on researches of dialects and relations to natural geography, as well as on historical investigations.

Magyarország és az egész Kárpát-medence tájainak rendszerében, a táji hierarchiában gyakran előfordulnak néprajzi tájak is (pl. Sárköz, Zselic, Őrség, Göcsej stb., a mai országhatáron túl pl. Kalotaszeg). Egyes néprajzi tájakat (pl. Hetés, Őrség) a trianoni határok kettévágtak, ma azonban a schengeni határok kitolódásával három szomszédunk irányában (Szlovénia, Ausztria, Szlovákia) e történelmi egységek elvileg újra élő közösségeket alkothatnak, a határ menti együttműködések alapját jelenthetik akár kulturális, akár gazdasági téren, különösen a turizmusban. Viszont ahhoz, hogy e közösségek önálló egységként jelenjenek meg (pl. egy pályázat esetében), elengedhetetlen feltétel, hogy földrajzi helyzetüket tisztázzuk. De ezt múltunk, hagyományaink megőrzésére irányuló feladataink is szükségessé teszik.

Az etnográfiai csoportok létrejöttének gyökerei végigkövethetőek a történelmi múlt évszázadai során, egészen a honfoglalás koráig (BALASSA I. – ORTUTAY GY. 1979). De minthogy a néprajzi tájak határait – e tájegységek sajátosságából fakadóan – nem rögzítették, rögzítik pontosan térképeken, „csupán” a népi tudat őrzi őket, e tájak pontos határvonalának megállapítása sok esetben nagyon nehéz, vagy éppen nem is lehetséges. Központi területük konkrét földrajzi helyzete azonban meghatározható.

E néprajzi tájak térképi ábrázolásának problémái elsősorban abból fakadnak, hogy 1945 után a magyarországi térképészet a kettévágtott néprajzi tájakat benyomorította a mai határon belülré, s a későbbi újabb tájbeosztások egy eleve rossz nevezéktant használtak fel.

A szlovén határvidéken három néprajzi táj található: az Őrség, Hetés és Göcsej. A mai magyarországi térképek sokféleképpen jelölik földrajzi helyzetüket (*1. ábra*). Amiben viszont e térképek megegyeznek, hogy az Őrség és Göcsej jelölése pontatlan, Hetés esetében pedig teljesen helytelen a földrajzi helyzet meghatározása. Az Őrséget teljes egészében a mai Magyarország, illetve Vas megye határain belülré, a Kerkától északra, Göcsejt a Zala, Kerka, Cserta, Felső-Válicka folyók-patakok által határolt területen jelölik. Hetés néprajzi tájat pedig

¹ Magyar nyelv és irodalom szakos középiskolai tanár, idegenforgalmi szakmenedzser, PhD-hallgató, ELTE, Magyar Nyelvészet Doktori Iskola

² Egyetemi docens, PTE TTK Földrajzi Intézet

szintén csak a határon belüli, de viszonylag kiterjedt területtel, a Kerka és az országhatár közötti tagolt dombvidékkel azonosítják (1. ábra).

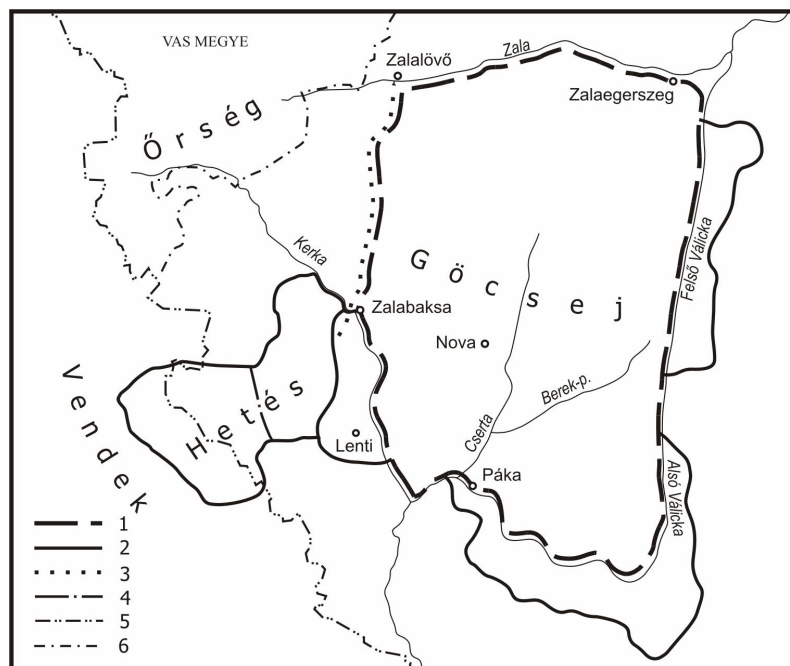
1. ábra Az Órség, Hetés és Göcsej jelölése a Magyarország nemzeti atlasza (1989) és a STIEFEL (2006) térképén

Figure 1 The notation of Órség, Hetés and Göcsej on the map of Hungary's national atlas (1989) and on the map of STIEFEL (2006)

A kérdés, honnét fakadnak a pontatlanságok, illetve a hibák.

A mai magyar-szlovén határvidék néprajzi tájai közül először Göcsejről találunk szakirodalmi tanulmányokat PLÁNDER Ferenc tollából, aki a „szőejtés” (nyelvjárás) (1832) mellett a néprajzi táj földrajzi jellemzését is elkészítette (1838). Ennek során Göcsejt a Válicka, Kerka és a „Szala” (Zala) folyók közé helyezte.

GÖNCZI Ferenc (1914) néprajzos volt, de korrekt földrajzi leírást is készített Hetésről és Göcsejről. Göcsej természetes határait délen pontosítja (Válicka – Cserta völgye), míg Hetést a ma Lenti-medencének, illetve Szlovéniában Lendva-medencének nevezett síksági területre helyezi, a mai országhatár két oldalára kb. fele-fele arányban (2. ábra).

2. ábra Göcsej és Hetés földrajzi helyzete GÖNCZI F. térképén, kiegészítve a mai megye- és országhatárral

1 - Göcsej földrajzi határa, 2 – Göcsej illetve Hetés bővebb néprajzi határa, 3 – a „római út” (Gönczinél), a mai 86-os út, 4 - ettől nyugatra van Gönczi „igazi” Hetése, 5 - szlovén-magyar határ, 6 - megyehatár (GÖNCZI F. 1914 alapján SZENTMIHÁLYI I. 1976, kieg. GYURICZA L.)

Figure 2 The geographic location of Göcsej and Hetés on the map edited by GÖNCZI F., completed with the present-day county borders and the frontier

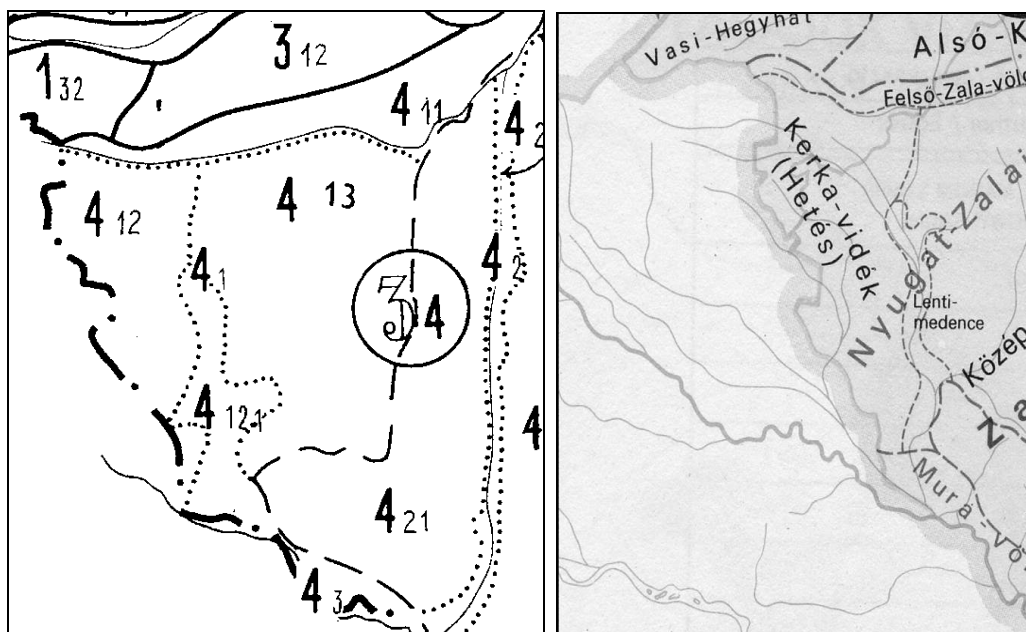
1 – the geographic border of Göcsej, 2 – the wider ethnographic border-line of Göcsej and Hetés, 3 – the “Roman road” (by Gönczi), the present-day Road 86, 4 – west of this line, the “real” Hetés of Gönczi, 5 – Slovenian-Hungarian border, 6 – county border (based on GÖNCZI ,F. 1914 ed. by SZENTMIHÁLYI, I. 1976, completed by GYURICZA, L.)

KOGUTOWICZ Károly (1936) megemlíti, hogy az agyagra épült őrségi fazekasság cserekereskedelmet folytat a vizenyős, lapos Hetésben virágzó kéziszővő ipart folytató lakossággal. Tehát Hetés medence jellegű sík terület, amelyet a „Rábáninneri Nyugat-Magyarország” részeként írt le. A mai magyarországi térképek által Hetésnek tulajdonított terület déli részén emelkedő dombvidéket KOGUTOWICZ K. a „Mura mellék” részeként, „Alsó-lendvai rög” néven említi.

A II. világháború után PÉCSI M. (1960) tájbeosztásában a Dunántúli-dombság nagytájon belül, a Vasi-Zalai-dombság középtájhoz sorolja a három néprajzi tájat. Hetést – nem tudni, mire alapozva – teljesen helytelenül Vasba helyezi: „A Vasi-Zalai-dombságon kisebb patakok völgyében egymástól eléggé elkülönülten sajátos kis néprajzi tájak alakultak ki. Ilyen Zalában Göcsej, Vasban Hetés és az Őrség, hagyományos népviseletükről, népszokásaikról és nyelvjárásukról ismeretesek.”

Ebből fakadhat, hogy az Új magyar lexikon 1962-ben helytelenül definiál: „Hetés erdős halomvidék (250-300 m), a Dunántúl, illetve a Zala–Vasi-dombság délnyugati részén, ...”.

BULLA B. (1962) tájbeosztása már hasonlít a maira, az „Alpokalja nagytáj”, a „Nyugat-Zalai-dombság középtáj” részeként említi „Hetés és Kerka-vidék” néven a szlovén országhatár és a Kerka közti területet. Az „és” kötőszóval együtt helytállóan nevezhető a meghatározás, viszont e kötőszó eltűnik PÉCSI M. (1967) újabb tájbeosztásában, s itt Hetés és Kerka-vidék már egymás szinonimájaként szerepel, ami teljesen téves felfogás. S ez a tévedés megalapozta a későbbi tájbeosztások, illetve térképi ábrázolások pontatlanságát (3a. ábra), amelyet többek között MAROSI S.- SOMOGYI S. (1990) kistáj-kataszterében, illetve Magyarország nemzeti atlaszában is megtalálhatunk (3b. és 1. ábra).

a. 3. NYUGAT-MAGYARORSZÁGI-PEREMVIDÉK

b. Magyarország kistájainak katasztere

3.4. ZALAI-DOMBSÁG

3.4.1. Nyugat-zalai-dombság

3.4.1.1 Felső-Zala-völgy

3.4.1.2. Kerka-vidék (Hetés)

3.4.1.2.1. Lenti-medence

3.4.1.3. Közép-zalai-dombság (Göcsej)

3.4.2. Kelet-zalai-dombság

3.4.3. Muravölgyi-sík

3 a-b. ábra A szlovén határvidék PÉCSI M. 1967-es tájbeosztása és a „Magyarország kistájainak katasztere” alapján (PÉCSI M. – SOMOGYI S. 1967 és MAROSI S. – SOMOGYI S. 1990)

- a. 3. WESTERN HUNGARIAN BORDER REGION b. The registry of Hungarian small landscapes
- 3.4. ZALAI-DOMBSÁG (ZALAI HILLS)
- 3.4.1. Nyugat-zalai-dombság (Western Zala Hills)
- 3.4.1.1 Felső-Zala-völgy (Upper-Zala Valley)
- 3.4.1.2. Kerka-vidék (Hetés)** (Kerka region /Hetés/)
- 3.4.1.2.1. Lenti-medence (Lenti Basin)
- 3.4.1.3. Közép-zalai-dombság (Göcsej) (Middle Zala Hills /Göcsej/)
- 3.4.2. Kelet-zalai-dombság (Eastern Zala Hills)
- 3.4.3. Muravölgyi-sík (Muravölgy Plain)

Figure 3 a-b The Slovenian border region according to PÉCSI, M.'s landscape registry (1967) and “The registry of Hungarian small landscapes” (PÉCSI, M. – SOMOGYI, S. 1967 and MAROSI, S. – SOMOGYI, S. 1990)

A néprajzi szakirodalomban azonban eközben a következők olvashatók. SZENTMIHÁLYI I. (1977) tanulmányában történeti források és néprajzi adatgyűjtés alapján pontosan meghatározza Hetésnek a 18. század elejére kialakult, s a mai néphagyományban megőrzött területét, 11 falut sorolva ide a határ két oldalán.

A Magyar néprajzi lexikon (1979) meghatározása: „Hetés: Zala megye délnyugati, Göcsejjel szomszédos, a Kebele és a Lendva patakok között elterülő 11 falu vidéke. ... Tágabb környezetét a Lendva-patakról, ill. Alsó-lendváról, a táj vásáros központjáról Lendva-vidéknek is nevezik.”

A szlovén-magyar határvidék geomorfológiai vizsgálata

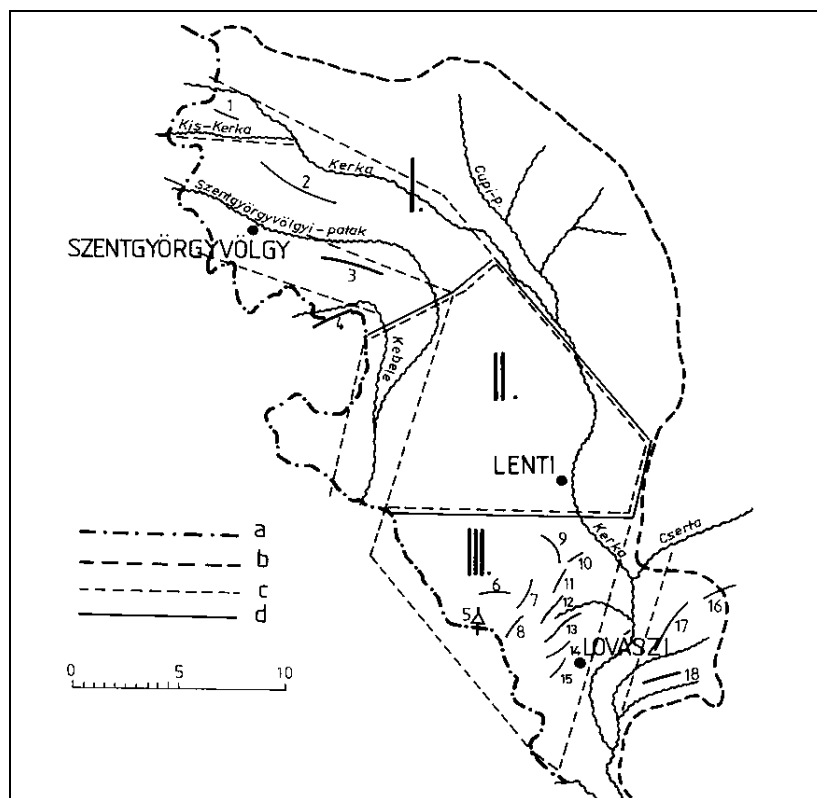
A néprajzi tájak esetében a földrajzi tényezők szabják meg a határt, amikor egy hegység, egy lánvidék, egy folyóvölgy, egy szőlőtermő terület népessége tartozik együvé.

A vizsgált tájegység domborzatának kialakulását két nagyobb szakaszra lehet tagolni (LOVÁSZ GY. 1970). A szárazulattá válástól az ópleisztocén végéig a mai határvidék felszínfejlődését túlnyomóan az akkumulációs folyamatok jellemezték. Az ópleisztocén végétől viszont a kivésődés és az erőteljesebb szerkezeti befolyás az uralkodó.

A mai folyóhálózat őseinek megjelenésével az Ős-Rába és az Ős-Mura a regresszió kezdeti szakaszában az Alpkból kiérve, a nagy eséscsökkenés következtében a legnehezebb terhüket rakták le (a Stájer-dombvidék legfelső pannonjának kavicsos üledéke). Vízkutató fúrászelvények tanulmányozása alapján megfigyelhető, hogy a nagyfokú feltöltődés következtében a hordalékkúp állandóan nyomult előre dél-délkelet felé, így került a mai határvidékre kavics, majd arra a finomabb üledék (GYURICZA L. 1991).

A felkavicsolódást szerkezeti mozgások szüntették meg, amelyek eltérítették a két vízfolyást, s megkezdődött a hordalékkúpok eróziója. A középső- és újpleisztocénben a balti orogén fázis hatására besüllyedt a Lenti-medence, amely az egész Zalai-dombság legjellegzetesebb medencéje (LOVÁSZ GY. 1958), illetve ennek nyugati folytatása a Lendva-medence.

A süllyedés megnövelte a környező terület reliefenergiáját, s ez a völgyfejlődést s a hordalékkúpok felszabdálását gyorsította. Mindezek következtében a szlovén-magyar határvidék mai domborzatára a háromosztatúság jellemző (4. ábra és 1. ábra).

4. ábra Morfológiai egységek és szerkezeti vonalak a szlovén határ mentén
 a/ országhatár, b/ kistájhatár, c/ szerkezeti vonalak, d/ morfológiai egységeket elválasztó vonalak
 I. Szentgyörgyvölgy-környéki-dombvidék II. Lenti-medence III. Tenke-vidék
 (LOVÁSZ GY. 1970, GYURICZA L. 1993)

Figure 4 Morphological units and tectonic lines along the Slovenian border
 a/ frontier, b/ border-line of small landscape, c/ tectonic lines, d/ lines dividing morphological units
 I. Hills in the Szentgyörgyvölgy region II. Lenti-medence (Lenti Basin) III. Tenke-vidék (Tenke region)
 (LOVÁSZ, GY. 1970, GYURICZA, L. 1993)

A központban fekszik a szerkezeti törések mentén besüllyedt, tökéletesen feltöltött síkság, amelyet Magyarországon Lenti-medencének, a határon túl folytatódó, morfológiailag hasonló jellegű területet Lendva–Mura-medencének nevezünk. Hetés e síksági terület részmedencéjében elhelyezkedő néprajzi táj.

Ettől északra emelkedik egy eróziós-deráziós dombvidék (Szentgyörgyvölgy-környéki-dombvidék), amely Magyarországon mérsékelt relatív relieffel ($15-45 \text{ m/km}^2$) rendelkezik (GYURICZA L. 1998), de az Alpok felé fokozatosan emelkedik, amelyet Szlovéniában Goričko-dombvidéknek neveznek. Az Őrség mint néprajzi táj e dombvidéken található.

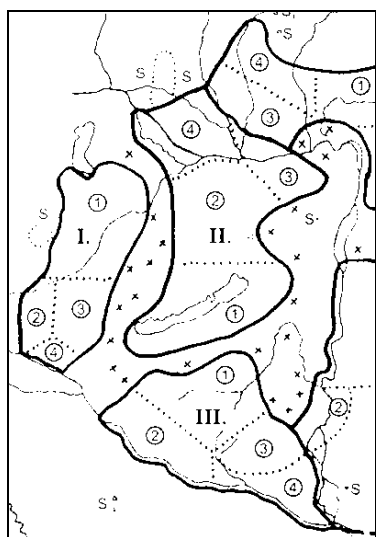
A Lenti–Lendva-medencétől délre emelkedik a legtagoltabb részlet, $80-125 \text{ m/km}^2$ relatív relieffel (GYURICZA L. 1998), amelynek gerincén fut az országhatár, a magyarországi oldalát Tenke-vidéknek, a szlovéniai részét Lendva-hegynek (Lendavske gorice) nevezik. Egyes néprajzosok, szlovéniai magyar történészek, nyelv kutatók (lásd később) Göcsej néprajzi táj délnyugati nyúlványának tartják e dombságot.

A szlovén-magyar határvidék nyelvjárási szempontú vizsgálata

A nyelvjárás csoportok határai ugyan nem feltétlenül esnek egybe az etnikai jelenségek határaival, ennek ellenére jó néhány olyan kisebb nyelvjárás csoportot találunk, melyeket etnográfiai csoportokként is szoktak emlegetni. Ilyen többek között az őrségi és a hetési nyelvjárás csoport is (BALASSA I. – ORTUTAY GY. 1979). A nyelvjárás jelenségek elterjedése,

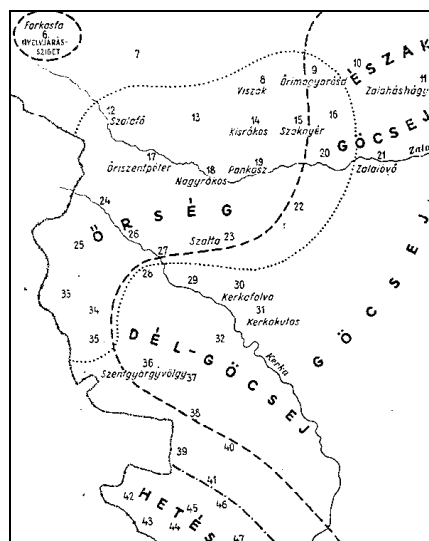
a terület nyelv földrajzi viszonyainak vizsgálata segítséget nyújthat e néprajzi tájak kiterjedésének, földrajzi helyzetének megállapításában. Bár az egyes nyelvjárási jelenségek határai, izoglosszái nem esnek egybe, és bizonyos sajátosságok túlterjednek az etnográfiai határokon, de e tájegységek középponti területét biztosan kijelölhetik.

A szlovén határ menti néprajzi tájak a nyugat-dunántúli nyelvjárási régióhoz tartoznak (5. ábra). Ezen belül a hetési, az őrési és a Göcsejben beszélt zalai nyelvjárás csoport szorosabb egységet alkot (6. ábra), meghatározó nyelvjárási sajátosságaik legnagyobb része azonos. Ennek földrajzi, illetőleg település- és népességtörténeti okai is vannak. Az Őrségre, Hetésre és Dél-Göcsejre a sűrű, aprófalvas településszerkezet jellemző. Az egymáshoz közeli (3-5 km-re lévő) falvak lakói gyakran találtak rokon kapcsolat révén, házasságkötések, búcsúk, bálók, templomba járás alkalmával. Az őrési fazekasság és a hetési kéziszővő-ipar között rendszeres cserekereskedelem is működött. A göcseji „szegek”-ből pedig a protestánsok üldözése idején sok református hívó járt az Őrség templomaiba. A gyakori érintkezés nagyban elősegítette a nyelvi egységesülést e nyelvjárás csoportokon belül, s közöttük is, különösen az őrési, a hetési és a dél-göcseji területek dialektusa között.

5. ábra Nyelvjárási régiók a Dunántúlon
 I. Nyugat-dunántúli nyelvjárási régió
 2. Őrségi nyelvjárás csoport
 3. Zalai nyelvjárás csoport
 4. Hetési nyelvjárás csoport
 (KISS J. /szerk./ 2001)

Figure 5 Dialectal regions in Transdanubia
 I. Western Transdanubian dialectal region
 2. Dialectical group of the Őrség
 3. Dialectical group of Zala
 4. Dialectical group of the Hetés
 (ed. by KISS, J. 2001)

6. ábra Az őrési, göcseji és hetési nyelvjárás
 (VÉGH J. 1954)

Figure 6 The dialects of Őrség, Göcsej and Hetés
 (VÉGH, J. 1954)

Közös jellemzőjük az igen sok megőrzött régi nyelvi sajátosság, e három nyelvjárás csoport a legarchaikusabb nyelvjárásaink közé tartozik (VÉGH J. 1954). Ennek oka e területek peremhelyzete, valamint az a körülmény, hogy a települések többségében e nyelvjárások beszélői zárt, szociológiailag kevésbé rétegzett immobilis kisközösségekben éltek és élnek. A nyugat-dunántúli nyelvjárási régió egészét jellemző nyelvjárási jelenségek, pl. az *l*-ezés (*hel* 'hely', *illen* 'ilyen'), a köznyelvi *ó*, *ő*, *é* hangok helyén jelentkező *uo*, *üö*, *ië* típusú kettőshangzók (*juo* 'jó', *sziëp* 'szép', *züöd* 'zöld'), vagy a rövid tendencia: *u*, *ü*, *i* az *ú*, *ü*, *í* helyén (*kut*, *viz*, *füz*) (IMRE S. 1971) jól megőrződtek Göcsejben, Hetésben és az Őrségben. E három nyelvjárás csoport egyik fontos, közös alaktani sajátossága, hogy a *-val*, *-vel*, *-nál*, *-*

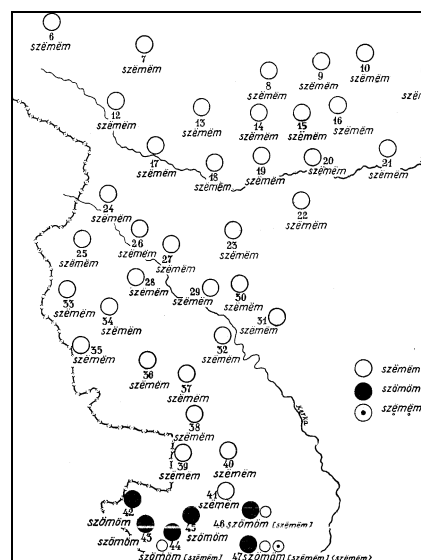
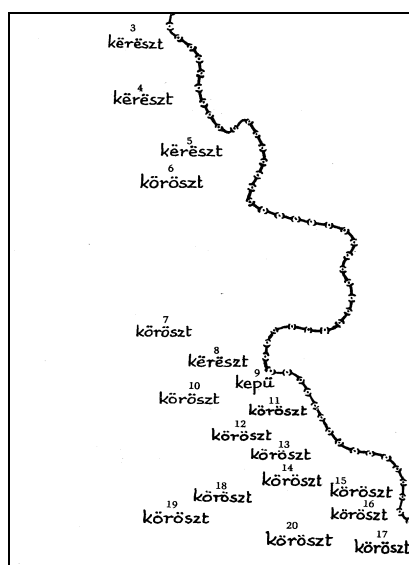
nél, -hoz, -hez, -höz ragok egyalakúak, nem illeszkednek (*bussze* 'busszal', *Feriná* 'Ferinél', *kertho* 'kerthez') (VÉGH J. 1954, IMRE S. 1971).

Az őrségi, a hetési és a dél-göcseji területek dialektusának megkülönböztető jelensége, hogy az *ó*, *ő*, *é* itt kötött fonéma, többtagú szavak végén nem állhat, helyükön *u*, *ü*, *i* található (*biru* 'bíró', *hordu* 'hordó', *esü* 'eső', *üdü* 'idő', *kávi* 'kávé'). Ezzel szemben Észak-Göcsejben ilyen helyzetben *uo*, *üö*, *ië* diftongus áll (*biruo*, *üdüö*, *kávië*) (VÉGH J. 1954).

A hetési nyelvjáráscsoport továbbá rendelkezik egy sajátos, és földrajzilag elég jól körülhatárolható nyelvjárási jelenséggel, amely az Őrségben és Dél-Göcsejben beszélt dialektustól megkülönbözteti. Ez a viszonylag erős *ö*-zés (általános hangsúlytalan *ö*-zés és illeszkedéssel hangsúlyos *ö*-zés) (*köröszt* 'kereszt', *szöm* 'szem', *mönök* 'megyek', *fövännéjitök* 'felvennétek') (VÉGH J. 1954, 1959, IMRE S. 1971).

Annak kialakulásában, hogy a hetési nyelvjáráscsoport e fontos sajátosságban elkülönül az őrségi, ill. a dél-göcseji területek nyelvjárásától, történeti, társadalmi okoknak, az egykori birtokviszonyoknak is szerepe lehet. JUHÁSZ Dezső (1988) a magyar tájnévadásról írott tanulmánykötetében megállapítja, hogy Hetés tájegység neve valószínűleg magyar névadással, pusztá személynévből keletkezhetett. S „ezek szerint az Árpád-korban Hetés egy birtoktest (possessio, terra) lehetett, amelyet birtokosáról nevezhettek el; majd a gyéren lakott területet a későbbi betelepülések folytán – főleg a XIV. sz.-ban – sűrű, aprófalvas településszerkezet váltotta fel.” A későbbiekben is a hetési falvak évszázadokig mind egy uradalomhoz tartoztak, a Bánffyakhoz. Az e területtől keletre fekvő települések, tehát Göcsej területe, más uradalmak birtokait képezték, s a nagyjából közbirtokossági falvak egy részében jelentős számú kismemesség élt. Így a társadalmi különbség is oka volt az etnikai eltérések kialakulásának. Ismét más volt az őrségi lakosság helyzete, ők letelepedésük után több évszázadig különjogokkal rendelkeztek. Nemesi rangot élveztek, mentesek voltak az adózástól, szabadon választhatták meg vallásukat, de kötelesek voltak katonáskodni, védeni a határt (HALÁSZ A. 1999). E tényeket vallásbeli különbségek is erősítik, az Őrség lakossága református, Hetés és Dél-Göcsej népessége túlnyomóan katolikus.

VÉGH József 1959-ben megjelent Őrségi és hetési nyelvátlaszában hang-, alaktani és szóföldrajzi jelenségek vizsgálatával mutatja be az őrségi és hetési nyelvjáráscsoportok kiterjedését, határait, valamint az ezekkel szomszédos észak- és dél-göcseji területek nyelvjárási jellemzőit. VÉGH az 1950-es években csak a magyarországi területen végezhetett adatgyűjtést. A határ szlovéniai oldalán PENAVIN Olga vajdasági magyar nyelvész folytatta 1966-ban hasonló kérdőív alapján a kutatást. Az atlaszlapok tanúsága szerint a határ két oldalán ugyanazok a nyelvjárási szóalakok, azonos nyelvjárási jelenségek figyelhetők meg.

7. és 8. ábra A hetési nyelvjárás csoportra jellemző viszonylag erős ő-zés kiterjedése a határ szlovén illetve magyar oldalán. (PENAVIN O. 1966. és VÉGH J. 1959.)

Figure 7 and 8 The extension of the relatively strong dominance of the sound “ő” characteristic for the dialectical group of the Hetés along the Slovenian-Hungarian borderline (PENAVIN, O. 1966. and VÉGH, J. 1959.)

A 7. és 8. ábra szemlélteti a hetési nyelvjárás csoportra jellemző viszonylag erős ő-zés kiterjedését. Ez a határ magyarországi oldalán hat községben (Bödeháza, Gáborjánháza, Szijártóháza, Zalasombatfa, Belsőárd, Külsőárd) jelentkezik, míg PENAVIN Olga megállapítása szerint a szlovéniai oldalon a 23 megvizsgált községből tízre terjed ki: Völgyifalu, Pince, Csentevölgy, Hosszúfalu, Dobronak, Kámaháza, Bánuta, Hídvég, Gyertyános, Szécsiszentlászló. S a tájszókészlettel kapcsolatosan megállapítja, hogy „a szóhasználatban eléggé élesen elkülönül az őrségi és a hetési vidék” (PENAVIN O. 1966).

A hetési nyelvjárás csoportnak ez a markánsan elkülönülő nyelvjárási sajátossága jól kirajzolja e néprajzi táj elhelyezkedését. A másik két néprajzi tájegység határainak megállapításában kevesebb fogódzót nyújthat a nyelvjáráskutatás. Egyrészt mivel a tipikus nyelvjárási sajátosságok túlterjednek az etnikai határokon, másrészt pedig mivel a dél-göcseji nyelvjárás lényeges vonásaiban megegyezik az őrséggel, s fontos sajátosságokban az Észak-Göcsejben beszélt dialektustól tér el (VÉGH J. 1954).

MOLNÁR Z. M. (1999) nyelvföldrajzi-szociolingvisztikai kutatásában megállapítja, hogy mindhárom nyelvjárás csoport, ill. néprajzi tájegység átnyúlik a határon, de a közöttük egykor megvolt kis különbségek is mára – különösen a határ szlovéniai oldalán – egyre jobban eltűnnek. A mai kistérségek távolról sem olyan markánsak, mint amilyenek évszázadokon át, a magyar államszervezés évtizedeitől egészen 1919-ig lehettek. A trianoni határvonal és a Mura közti magyarság számára a Magyarországon kívülre rekedés, az idegen nyelv övezte szigetbe kerülés a regionális kapcsolatok módosulását, a korábbi kis helyi közösségek viszonylagos tömbbé strukturálódását jelentette. Ezt erősíti a szlovéniai magyarság alacsony létszáma is (hivatalosan a 2002. évi népszámlálás szerint 6500 fő, de magyar identitással kb. 20 000 fő rendelkezik) (MOHOS M. 2005.).

E területek archaikus nyelvjárási jelenségei még napjainkban is élnek, elsősorban az idősek nyelvhasználatában, illetve familiáris/informális beszédhelyzetekben. A határ szlovéniai oldalán azonban a nyelvjárás a nyelvhasználati színterek szélesebb körében maradt meg, kiterjed a hivatalos nyelvhasználatra is. Köszönhetően annak, hogy a határok a szocializmus évtizedeiben igen nehezen voltak átjárhatóak, s hogy a magyar köznyelv hatása évtizedeken keresztül itt nem érvényesülhetett.

Az Őrségben, a Hetésben és a Göcsejben beszélt, erősen archaikus nyelvjárások között tehát sok az azonosság. A hetési nyelvjárás csoport ő-zésének elterjedése földrajzilag jól körülhatárolható, s ez kirajzolja Hetés néprajzi tájegység központi területét. Az Őrség és Göcsej területének nyelvi alapon való elhatárolását a két nyelvjárás csoport közötti egyezéseken túl az nehezíti, hogy a tipikus sajátosságok túlterjednek a néprajzi határokon, a különböző nyelvjárási jelenségek határai nem azonosak.

Az Őrség, Hetés és Göcsej lehatárolási problematikája a szlovéniai magyar szakirodalomban

Az Őrség, Hetés és Göcsej kiterjedésével, határaival kapcsolatos problémák számos mai szlovéniai magyar kutató (nyelvész, történész, néprajzos) tanulmányában is felbukkannak.

HALÁSZ Albert (1994) utal BARTUCZ Lajos egyik 1913-ban Alsólendván írt cikkének mondattöredékére: „... a hozzánk szomszédos Göcsejben és Hetésben...”. Az antropológus

professzornak (aki a magyarság etnikai képének megismerése céljából végzett vizsgálatokat) természetes volt, hogy Lendva egyik néprajzi területhez sem tartozik, viszont azokkal határos.

Az, hogy Hetés és az Őrség átnyúlik Szlovéniába, minden szerző számára egyértelmű, de abban, hogy e néprajzi tájakhoz konkrétan mely falvak tartoznak, már véleménykülönbségek vannak. Göcsej szlovéniai folytatódása viszont kevesebb forrásban tűnik föl. Ide tartozik VARGA József (1999) nyelvész tanulmánya, ahol 10 őrségi, 8 hetési szlovéniai falu mellett megemlíti 13 göcseji települést is – ide sorolva Lendvát is, amely a Muravidék déli részén, a Tenke/Lendvahegy délkeleti oldalán, illetve annak előterében helyezkedik el. A 13 település: Alsólakos (Dolnji Lakoš), Csente (Čentiba), Felsőlakos (Gornji Lakoš), Gyertyános (Gaberje), Hármasmalom (Trimlini), Hosszúfaluhegy (Dolgavaške gorice), Kapca (Kapca), Kót (Kot), Lendva (Lendava), Lendvahegy (Lendavske gorice), Petesháza (Petišovci), Pince (Pince), Völgyifalu (Dolina).

A VARGA József által említett 10 őrségi falu helyett GÖNCZ László (1998) történész biztosan 3 mai szlovéniai falut (Hodos, Kapornak, Bükalja) sorol a történelmi Őrséghez.

Hetés pontos elhatárolásával kapcsolatban is számos különböző vélemény alakult ki. Bonyolítja e vitát, hogy elterjedt a Lendva-vidék elnevezés is, amely nem néprajzi táj, hanem a térség korábbi vásáros központjának, járási székhelyének, Lendvának a közvetlen vonzáskörzetét jelöli. Egyes szerzők a néprajzi tájak mellett önálló tájegységként kezelik, míg mások részleges átfedésbe hozzák a néprajzi tájakkal, mindenekelőtt Hetéssel. S még bonyolultabbá teszi a kérdést, hogy a város mellett a szlovéniai magyarok által lakott területet átszelő folyó neve is Lendva, más értelmezés szerint a Lendva-vidék a Lendva folyó mentét jelenti.

Hetés kiterjedésének pontos megállapítása a fenti okok miatt is problematikus.

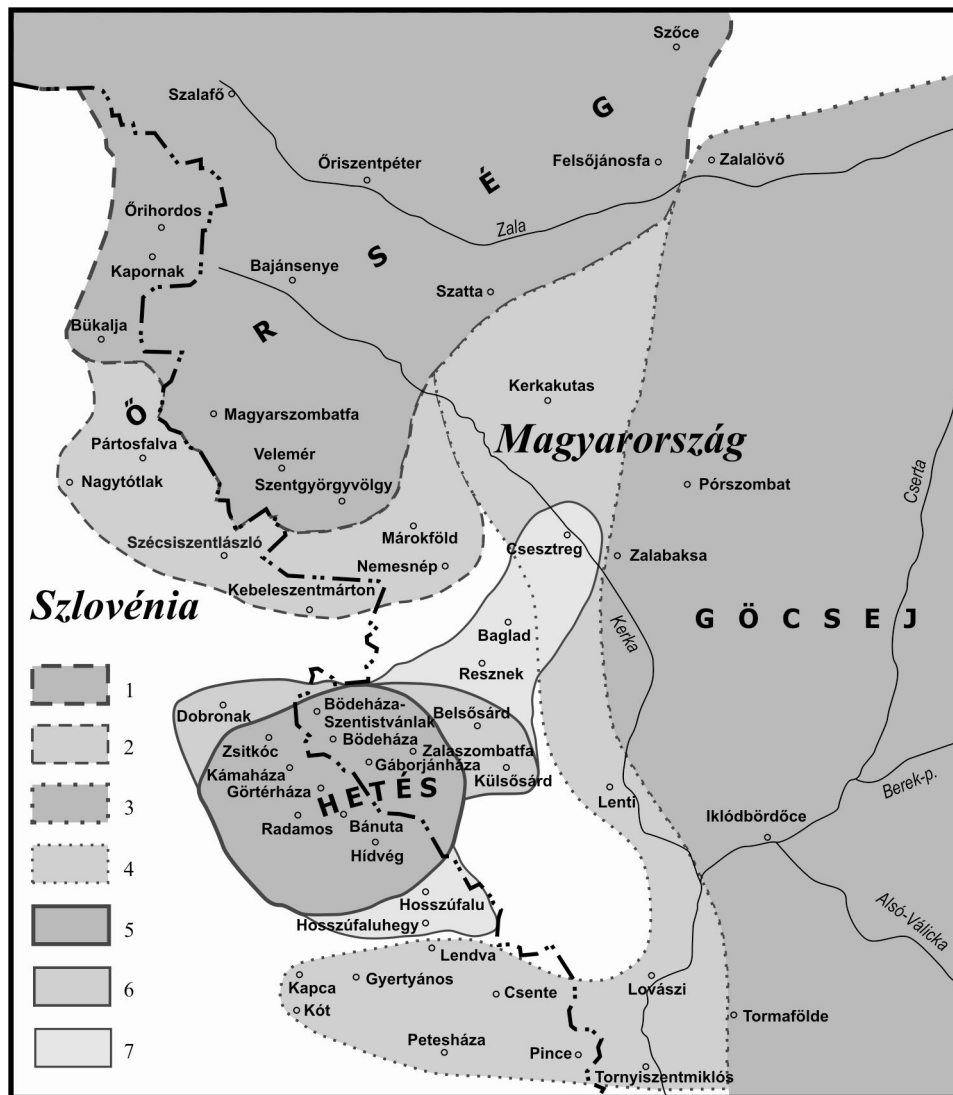
A már említett GÖNCZI Ferenc (1914) 17 községet és 15 pusztát sorolt Hetéshez. De korábban a Hetési Bírósághoz – amely kulcsfontosságú szerepet töltött be a tájegység kialakulásában – fennállásának során 21 település tartozott (KEPÉNÉ BIHAR M. – LENDVAI KEPE Z. 2006.) A szerzőpáros 1935 után – Szentistvánlak Bödeházához való csatolásával – már csak 10 falut említ, ebből csak négyet (Bödeháza, Gáborjánháza, Szijártóháza és Zalasombatfa) Magyarországról, s hatot a határ szlovéniai oldaláról (Bánuta, Göntérháza, Hídvég, Kámaháza, Radamos és Zsitkóc). Tehát bizonytalan Dobronak hovatartozása, pedig Trianon előtt a térség központi funkciókat betöltő települése volt. A hetési falvak a Dobronaki plébániához tartoztak, s a régi szokások szerint a plébánia egész területén csak egy központi temető volt, s Trianonig a Dobronaki „Hetési temető”-be temették a mai magyarországi hetési falvakból is a halottakat (VARGA S. 1997). Ugyanezen falvak – az elcsatolásig – közigazgatásilag is a Dobronaki jegyzőséghez tartoztak (GÖNTÉR J. 1998).

HALÁSZ Albert (1999) öt hetési faluról ír, amelyek elszakadtak 1945 után Lendva-vidéktől, tehát Hetést Lendva-vidék részének tekinti.

GÖNCZ László (1998) történész így foglalja össze a kérdéskört, s egyben határozza meg a vele kapcsolatos további feladatokat. „A jövőben tudományos érvekkel célszerű lenne felvilágosítani szakmabelit és a mindennapi embert egyaránt, hogy Hetés sajátos mivolta a tágabban értelmezett Lendva-vidék különleges értéke, amelynek – még ha határait valamennyire meg is lehet jelölni – a tárgyi néprajz, a folklór és a különböző hagyományok tekintetében egyaránt erős kisugárzása volt és van a szélesebb földrajzi régióra.”

„Fontosnak tartom, hogy a jövőben csakis úgy szabad Hetésről beszélni a határ mindkét oldalán, hogy valamennyien egy természetes, egybetartozó tájegységet tartunk szem előtt.” (Göncz L. 1998)

Összegzés

9. ábra A néprajzi tájak kiterjedése a magyar-szlovén határvidéken

1 - az Órség magterületéhez sorolt települések, 2 - a nem minden forrás által az Órséghez sorolt települések, 3 - a Göcsej magterületéhez sorolt települések, 4 - a tágabb értelemben vett Göcsejhez sorolt települések, 5 - a szűkebben értelmezett Hetéshez sorolt települések, 6 - a tágabban értelmezett Hetéshez sorolt települések, 7 - a nem minden forrás által Hetéshez sorolt települések. (Szerk.:BAZSIKA E. - GYURICZA L.)

Figure 9 The extension of ethnographical landscapes in the Slovenian-Hungarian border region

1 – settlements belonging to the core region of the Órség, 2 – settlements not exclusively classified as parts of the Órség, 3 – settlements belonging to the core region of the Göcsej, 4 – settlements classified as parts of the Göcsej in its wider sense, 5 – settlements classified as parts of the Hetés in its narrower sense, 6 – settlements classified as parts of the Hetés in its wider sense, 7 – settlements not exclusively classified as parts of the Hetés

(Ed. by BAZSIKA, E. – GYURICZA, L.)

Geomorfológiai és nyelvföldrajzi vizsgálatok alapján megállapítható, hogy Göcsej és az Órség pontatlanul, Hetés teljesen helytelenül szerepel a magyarországi térképeken. A szlovén-magyar határvidék domborzati háromosztatú tagoltsága kijelöli a néprajzi tájak középponti területét. A nyelvjárási vizsgálatok rávilágítanak arra, hogy az egyes néprajzi tájak közti határok ugyan vitathatóak, viszont e tájegységek magterületei semmiképp. Ennek alapján kategorikusan kijelenthető, hogy az Órség és Hetés néprajzi tájak átnyúlnak a szlovéniai magyar területekre is (az államhatár éppen Hetés közepén halad), míg Göcsej esetében a

magterülettől távolabbi, periférikus helyzetben lévő Délnyugat-Göcsej átnyúlása a szlovéniai területekre nem egyértelmű (9. ábra). Emellett kategorikusan megállapítható, hogy a Kerka-vidék és Hetés egymás szinonimájaként magyarországi kistájként semmiképp sem jelölhető a magyarországi tájak hierarchiájában. Kerka-vidék elnevezéssel illethetjük a Nyugat-Zalaidomság határ menti térségét, de ezzel nem azonos Hetés, amely a mai Szlovéniába is átnyúló síksági jellegű területen fekvő néprajzi táj.

Mindezek következtében e néprajzi tájak jelölésének módosítása a magyarországi térképeken feltétlenül indokolt.

Felvetődhet a kérdés: miért fontos e jelölések néhány tíz km-rel odébb helyezése? Indokolja ezt egyrészt múltunk, hagyományaink ismerete, az egészséges identitástudat, másrészt racionális okokból kifolyólag: a határ menti együttműködések során, fejlesztési pályázatokban önálló egységként, közösségként való megjelenés lehetősége. S indokolja nem utolsósorban a határon túlra szorult magyarok iránti tisztelet is!

IRODALOM

- BALASSA I. – Ortutay Gy. 1979: Magyar néprajz. – Corvina, Budapest. 752 p.
- BARTUCZ L. 1913: A göcseji és hetési magyarok. – Alsólendvai Híradó. XVIII. évf. 2. pp. 1.
- BAZSIKA E. 2007: Szociolingvisztikai vizsgálatok Kerkakutas nyelvhasználatában. – In: GUTTMANN M. – MOLNÁR Z. (szerk.) 2007. V. Dialektológiai szimpozium. A Berzsenyi Dániel Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszékének Kiadványai VIII., Szombathely pp. 95-100.
- BAZSIKA E. 1993: Kerkakutas nyelvjárásának hangtani elemzése. Szakdolgozat. Kézirat. ELTE, Budapest. 80 p.
- BULLA B. 1962: Magyarország természeti földrajza. – Budapest.
- GÖNCZI F. 1914: Göcsej s kapcsolatosan Hetés vidékének és népének összevontabb ismertetése. Kaposvár 689 p.
- GÖNCZ L. 1998a: Őrségi végeken Nabovih Őrsége. – Lendva-Lendava. 68 p.
- GÖNCZ L. 1998b: Folklorhagyományok és magyarságtudat. Muratáj. – Lendva. pp. 81-91.
- GÖNCZ L. 2001: A muravidéki magyarság 1918-1941. – Lendva. 367 p.
- GÖNTÉR J. 1998: Dobronak. Múlt és jelen a határ mentén. – Lendva. 140 p.
- GYURICZA L. 1991: Die Herausbildung der Oberfläche der Kerkagegend. – Specimina Geographica. Pécs. pp. 133-148.
- GYURICZA L. 1993: A Kerka-vidék komplex természeti földrajzi vizsgálata. Doktori értekezés. Kézirat. Szeged. 101 p.
- GYURICZA L. 1998: Tájhasznosítási lehetőségek vizsgálata Nyugat-Zalában, különös tekintettel az idegenforgalomra. Kandidátusi értekezés. Kézirat. Pécs. 150 p.
- HALÁSZ A. 1994: Az alsólendvai sajtó és a néprajz 1889-1919. – Budapest. 286 p.
- IMRE S. 1971: A mai magyar nyelvjárások rendszere. – Akadémiai Kiadó, Budapest. 394 p.
- JUHÁSZ D. 1988: A magyar tájnévadás. – Akadémiai Kiadó, Budapest. 109 p.
- KEPÉNE BIHAR M. – LENDVAI KEPE Z. 2006: A hetési népi textilkultúra. – Lendava-Lendva. 123 p.
- KERECSENYI E. 1998: Hetés kiterjedése és legfőbb néprajzi sajátosságai. Muratáj. Lendva-Lendava. pp. 133-139.
- KISS J. (szerk.) 2001: Magyar dialektológia. – Osiris, Budapest. 464 p.
- KOGUTOWICZ K. 1936: A Dunántúl és a Kisalföld írásban és képekben. – Szeged.
- LOVÁSZ GY. 1958: A Lenti-medence kialakulása. Budapest
- LOVÁSZ GY. 1970: A Zalai-domság főbb morfológiai problémái. Földrajzi tanulmányok a Dél-Dunántúl területéről. DTI Ért. Budapest. pp. 11-83.
- Magyar néprajzi lexikon. Akadémiai Kiadó, Budapest. 1979.
- Magyarország nemzeti atlasza. 1989. Budapest.
- MAROSI S. – SOMOGYI S. (szerk.) 1990: Magyarország kistájainak katasztere I. – MTA FKI Budapest. 479 p.
- MOHOS M. 2002a: A szlovén-magyar nyelvhatár térségének tudományos feldolgozása. – In: MOHOS M. (szerk.): A határ, amely elválaszt és összeköt. Pécs. pp. 11-16.
- MOHOS M. 2002b: Kisvárosok a határ mentén. – In: MOHOS M. (szerk.): A határ, amely elválaszt és összeköt. Pécs. pp. 99-112.
- MOHOS M. 2005: Magyarok Szlovéniában a 21. század elején. – In: KUPA L. (szerk.): Globalitás – lokalitás. Pécs. pp. 155-160.
- MOLNÁR Z. M. 1999: Nyelv földrajzi-szociolingvisztikai vizsgálatok a magyar nyelvterület nyugati régióiban. – Szombathely. 255 p.
- PÉCSI M.- SÁRFALVI B. 1960: Magyarország földrajza. – Budapest. 327 p.

- PÉCSI M.- SOMOGYI S. 1967: Magyarország természeti földrajzi tájai és geomorfológiai körzetei. – Földrajzi Közlemények 4.
- PENAVIN O. 1966: A jugoszláviai Muravidék magyar tájnyelvi atlasza. – A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 116. sz., Budapest. 149 p.
- PENAVIN O. 1982: A muravidéki tájatlász tanulságai. – In. SZELI I. (szerk.): Jugoszláviai magyar nyelvjárások. pp. 316-320.
- PLÁNDER F. 1832: Zala Vármegyei Göcsei szóejtés (dialectus) 's annak némely különös szavai. – Tudományos Gyűjtemény III. pp. 62-82.
- PLÁNDER F. 1838: Göcseinek esmérete. – Tudományos Gyűjtemény VI. pp. 3-34.
- SZENTMIHÁLYI I. 1976: Göcsej területfogalmának alakulása. Zalai Gyűjtemény 5. – Zalaegerszeg. pp. 107-124.
- SZENTMIHÁLYI I. 1977: A történeti Hetés. – Ethnographia 88. pp. 412-436.
- Új magyar lexikon. – Akadémiai Kiadó, Budapest. 1962.
- VARGA J. 1999: Nyelvhasználat, névdivat. Lendva-Lendava. 138 p.
- VARGA J. 2000: Hetés és Őrség. – Muratáj, Lendva-Lendava. pp. 183-194.
- VARGA S. 1997: A Dobronaki plébánia történetéből. – Lendva-Lendava. 150 p.
- VÉGH J. 1954: Az őrségi és hetési nyelvjárás ismertetése. – Magyar Nyelvőr 78. pp. 249-60. 423-28.
- VÉGH J. 1959: Őrségi és hetési nyelvatlasz. – Akadémiai Kiadó, Budapest. 406 p.